

Основні тенденції екобезпечного розвитку України

Анжеліка Шевель,
аспірант Національного інституту
стратегічних досліджень

У статті визначається сучасний стан техногенних загроз та можливості їх усунення шляхом реалізації стратегії екологічно безпечного розвитку.

Сучасна Україна є однією з найбільш екологічно проблемних країн світу. Про це говорить світова спільнота, цього не можуть не помічати й самі українці. Забруднена земля, незадовільна якість продуктів харчування і питної води, наявність 120 мільйонів тонн радіоактивних відходів... 23 роки тому Україна пережила Чорнобильську катастрофу. А зовсім недавно на Львівщині на залізничному перегоні Красне - Броди внаслідок і досі нез'ясованих обставин сталася аварія вантажного потягу. Внаслідок цього зійшли з колії 15 цистерн із жовтим фосфором, 6 з яких загорілися. У зону хімічного забруднення потрапило 14 населених пунктів Бузького і Радехівського районів, у яких проживає близько 11 тисяч осіб.

Аварію, подібну до цієї, можна вважати типовою для України, яка не тільки зберігає величезні запаси небезпечних речовин, матеріалів і виробів з високим рівнем небезпеки (мільйони тонн застарілих боєприпасів, зупинені, проте не законсервовані належним чином хімічні виробництва), але й дозволяє, керуючись сумнівною вигодою, перевозити через свою територію високотоксичні речовини. Такі вантажі не возять через Росію і Білорусь, напевно, тому, що там за перевезення високотоксичних речовин беруть велику платню, значна частина яких використовується для забезпечення екобезпеки [1, с. 13].

В сучасних умовах технічні системи часто стають джерелом серйозних загроз для суспільства. Засоби, що витрачаються на ліквідацію наслідків техногенних аварій, значно перевищують видатки, що передбачаються на забезпечення техногенної безпеки. Потенційно небезпечні об'єкти в їх сучасному вигляді не можуть далі забезпечувати не тільки інтенсивний розвиток економіки, але і її безаварійне функціонування.

Отже стан техногенної безпеки в Україні потребує значного поліпшення, бо саме в ході науково-технічного прогресу було порушено крихкий

баланс між природою та індустрією. Головна причина - негативний вплив технологічних процесів на екосистему, загроза великих промислових аварій. „Схоже, що до можливості планетарної екологічної катастрофи людина вже адаптувалася і ставиться до цього як до пересічної академічної проблеми, що майже не стосується її особисто та її близьких, — пише філософ М. Кисельов. — Крім того, як вважають психологи, небезпека колективна, „для всіх”, сприймається не так вже й драматично. Це стосується й екологічної загрози... Пересічний землянин залишається, „делікатно” кажучи, екологічно некомпетентним і не підозрює, яка небезпека чатує на нього саме з цього боку”.

Міністерства, відомства, фірми заради вигідних (часом сумнівно вигідних) виробничо-економічних показників уперто нехтують природоохоронними заходами. Вихід з цього становища полягає у виробленні екологічно прийнятних технологій, які мають сприяти сталому економічному прогресу, заміні теперішніх, економічно недоцільних і екологічно шкідливих технологій.

І все ж висловимо застереження, що безпідставно сподіватися подолати екологічну кризу тільки за допомогою більш досконалих технологій. Справа в тому, що небезпечний спосіб мислення, який зробив цю кризу важкою проблемою, ґрунтується, по суті, на уявленні про можливість за допомогою нових технологій вирішити всі наші проблеми. Доки людство не прийде до чіткого розуміння і вигід, і небезпек, які несе з собою технологія, посилення технологічної могутності зумовить лише подальшу деградацію довкілля. І не має значення, які нові технології ми створимо, наскільки ефективно будемо їх використовувати, криза лише поглибитися, якщо одночасно не сформулюємо по-новому своє ставлення до довкілля і не зробимо все можливе для відновлення рівноваги на Землі. Та людство все ще не піднялося до рівня такого розуміння. Воно, як і раніше, перебуває в полоні ілюзій стосовно досягнень технічного прогресу [3, с. 442]. Людство має усвідомити, що екологічний порятунок можливий лише завдяки реалізації стратегії екобезпечного розвитку.

Екологічна складова національної безпеки має бути домінуючою у внутрішній і зовнішній політиці, зокрема, й України. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території країни має стати пріоритетним напрямом державної політики.

Розглянемо особливості забезпечення національної безпеки України в екологічній сфері щодо техногенних загроз.

Найбільш недосконалою ланкою забезпечення національної безпеки України в надзвичайних умовах є нинішня система прийняття оперативних рішень у випадку надзвичайних ситуацій і стосовно ліквідації їх наслідків, а також система збору і опрацювання інформації про можливе виникнення таких ситуацій. Приховування, затримання надходження і спотворення оперативної інформації, несанкціонований доступ до неї окремих осіб чи груп осіб можуть призвести як до людських жертв, так і до виникнення

різного роду труднощів при ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, пов'язаних з особливостями інформаційного впливу в екстремальних умовах — до приведення в рух великих мас людей, які зазнають психічний стрес, до паніки і безладу, що виникають на основі чуток, неправдивої або недостовірної інформації.

До загроз можна віднести: погіршення екологічного стану водних басейнів; загострення проблеми транскордонного забруднення і зниження якості води; погіршення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на Дніпрі; неврахування екологічних вимог у процесі діяльності щодо забезпечення національної безпеки; використання застарілих та малоефективних комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

До специфічних напрямів забезпечення екобезпеки належать: впровадження у виробництво сучасних екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, підвищення ефективності використання природних ресурсів, зменшення кількості промислових відходів; поліпшення екологічного стану річок, зокрема гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на Дніпрі, та якості питної води; матеріально-технічне переобладнання і будівництво новітніх високоефективних комплексів для утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів; підвищення ефективності діяльності щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного характеру і ліквідації їх наслідків; заборона неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів; удосконалення системи збирання, опрацювання, аналізу та поширення інформації про стан довкілля, об'єктів підвищеної небезпеки, загрози виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру; розроблення ефективної системи моніторингу об'єктів підвищеної небезпеки, порушення функціонування яких може призвести до надзвичайних ситуацій; удосконалення системи інформування населення недержавними суб'єктами забезпечення безпеки про загрози виникнення надзвичайних ситуацій, умови їх виникнення та розвитку; підвищення надійності систем безпеки, які забезпечують нормальне функціонування державних і недержавних інституцій; прогнозування поведінки населення під можливим впливом хибної або недостовірної інформації про можливі надзвичайні ситуації техногенного характеру і відпрацювання заходів з надання допомоги людям в умовах цих ситуацій; розроблення спеціальних заходів для захисту систем безпеки, які забезпечують управління екологічно небезпечними та економічно важливими виробництвами [5, с. 146].

Екологічна безпека - це сукупність певних властивостей навколишнього середовища і умов, що створюються цілеспрямованою діяльністю людини, за яких, з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери, утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на довкілля і

негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я і життєдіяльності людей, а також виключаються віддалені наслідки цього впливу для сучасного і наступних поколінь.

Екологічна безпека передбачає: сукупність дій, станів і процесів, які прямо чи опосередковано не призводять до життєво важливих збитків (або загроз таких збитків), що завдаються природному середовищу, окремим людям і людству взагалі; комплекс станів, явищ та дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого людство фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове або може без серйозних збитків адаптуватися [2, с. 13].

При визначенні місця екологічної безпеки в системі національної безпеки держави (вищий рівень національного інтересу) важливий аспект цього методологічного завдання полягає у вивченні стратегічного планування екологічної політики та визначенні особливостей формування відповідних стратегій як складової цілісної системи всебічного гарантування національної безпеки держави на середню та віддалену перспективу.

Досягнення екобезпечного розвитку забезпечується складною взаємодією різних гілок влади, з одного боку, і активністю громадянського суспільства - з іншого.

До механізмів державного регулювання і забезпечення слід віднести дії основних гілок влади: законодавчої влади, яка формує загальнообов'язкове екологічно спрямоване законодавство, унормовує ті чи інші конкретні рішення, визначає шляхи втілення екологічної політики, забезпечує нормативи для її здійснення; виконавчої влади, яка здійснює екологічну політику, розробляє нормативні акти, впроваджує екологічні програми, здійснює управління споживанням природних ресурсів, визначає обов'язки та функції окремих державних установ, здійснює екологічний моніторинг; прокурорської та судової влади, яка здійснює нагляд за діяльністю фізичних і юридичних осіб у їх впливі на природне середовище, спостерігає за її відповідністю чинному екологічному законодавству, забезпечує покарання у разі його невиконання; офіційних засобів масової інформації, котрі забезпечують висвітлення законодавчих нововведень, інструментів, способів і характеру здійснення екологічної політики, порушують перед суспільством питання екологічної безпеки та обговорюють способи здійснення екологічної політики, впливають на громадську екологічну думку, викривають факти невиконання чинного законодавства.

До громадських механізмів слід віднести діяльність недержавних організацій екологічного і політичного спрямування, в яких відбувається самоорганізація та виникають первинні способи артикуляції екологічних інтересів окремих громадян та їх асоціацій, формується громадська думка, здійснюється громадський контроль, екологічна експертиза, організовується поширення екологічної освіти. Громадськість є

вирішальним політичним суб'єктом, який, делегуючи певні функції з управління суспільством органам влади, водночас залишає за собою право контролювати їх діяльність.

Отже головною метою екологічної безпеки України має бути вироблення концептуальних основ загальної стратегії в галузі охорони довкілля і раціонального природокористування, а також дотримання їх на практиці для економічного та соціального розвитку держави. При цьому передбачається формування нових типів технологічних процесів, соціальної організації та управління, здатності розв'язувати екологічні проблеми та зменшувати будь-які екологічні небезпеки, що становлять значну загрозу національній безпеці України [2, с. 8].

Звичка жити одним днем та нещадно експлуатувати природні ресурси поставила Україну на межу прірви.

Техніка – велике досягнення людського розуму – стала вирішальним чинником змін у біосфері. Однак, раціоналізуючи людську діяльність, вона викликає й суттєві негативні наслідки. Людина, опиняючись у всевладді техносфери, деградує духовно, піддаючись спокусі задоволення своїх споживацьких потреб. Поріднившись зі своїм творінням, вона стає як матеріально, так і морально відчуженою від природи, дедалі більше перетворюючись на конструктивний елемент техносфери. Цьому сприяє і сама атмосфера споживацтва. Колись здавалося, що варто задовольнити нагальні матеріальні потреби, як розпочнеться самочинне перетікання їх у духовну сферу. Але сталося інакше. Жадання матеріальних благ стало невгамовним. Люди не встигають пристосувати моральні і культурні норми до надзвичайно швидкого розвитку техніки.

Суперечності між зростаннями економічних потреб суспільства і можливостями довкілля компенсувати збитки, завдані йому втручанням людини, стають дедалі гострішими. Ось чому на Конференції ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, червень 1992 року) порушувалося питання про переорієнтацію „стрілок” розвитку цивілізації на новий шлях: від прискорення технізації і споживацтва до ідеології виживання. Це, звісно, потребує відповідної трансформації морально-політичної парадигми розвитку суспільства – заміни економічної парадигми на екологічну [9, с. 35].

Індустріальне суспільство, зробивши техніку відносно автономною силою, включило в неї індивіда як засіб і нещадно експлуатує його фізичну та інтелектуальну здатність. В результаті людина перетворюється на гвинтик, вузькоспеціалізованого раба тієї чи іншої науково-технічної галузі. Ця хибна парадигма повинна бути змінена. Вихід із становища, що склалося в рамках виробництва, вбачається в різкому скороченні обсягу бездуховної праці. Цього можна досягти за рахунок різних технічних інновацій (автоматизації, роботизації, комп'ютеризації тощо).

Проте досвід розвинутих країн показує, що й „висока технологія”, яка

вбирає в себе культуру як виробництва, так і споживання, не вирішує всіх проблем духовного і фізичного розвитку людства [3, с. 447]. Чим вищий рівень техніко-економічного розвитку людства, тим більше у нього можливостей сприяти поліпшенню стану довкілля. Законодавчі основи і адміністративні вимоги, які визначають головні принципи і порядок природокористування і природоохоронної діяльності, не будуть ефективними, якщо не виділятимуться необхідні кошти для технологічного запобігання забрудненню землі, води, повітря. Недостатньо у цьому випадку і можливостей окремих національних економік, бо екологічна криза стає глобальною.

Новий підхід до пошуку виходу з екологічної кризи вимагає вироблення відповідної політики регіонального і світового значення. Це стосується не лише пошуку і запровадження нових технологій знешкодження промислових забруднень, а й відродження традиційного етнографічного середовища. Ще за часів трипільських скотарів, хліборобів та металургів сформувалося уміння використовувати природні процеси й тенденції, не завдаючи шкоди довкіллю. Етноси шляхом спроб і помилок відшуковують оптимальні варіанти природокористування, завдяки чому аборигенні етноси на своїй автохтонній території перебувають, як правило, у стійких відносинах з довкіллям. У минулі часи було вироблено блискучі зразки гармонійного ставлення до природи та закріплено їх у структурі ментальності, обрядовості, навіть релігійності українців.

Дедалі більш актуальною стає потреба відновлення землі, лісів, фауни. Це найбільш життєдайні фактори, необхідні для підтримки життєдіяльності людини. Поліпшення санітарно-гігієнічної інфраструктури збільшить можливості природного довкілля для гармонійної взаємодії людини і природи. Отже традиційні та інноваційні підходи до свого етнографічного довкілля мають доповнювати одне одного, не надаючи переваги тому чи іншому [4, с. 80].

Гарантом екобезпеки населення є комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Підприємства, установи й організації зобов'язані дотримуватися вимог екологічної безпеки при розміщенні, проектуванні, будівництві, введенні в дію нових або реконструкції діючих підприємств, споруд, при застосуванні засобів захисту рослин, міңдобрив, отрутохімікатів, при експлуатації і обслуговуванні транспортних засобів. Спеціальні умови екологічної безпеки також існують щодо військових, оборонних об'єктів.

Планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів мають здійснюватися з урахуванням екологічної ємності територій, дотримання вимог щодо охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. На підприємствах, що стають до ладу, слід передбачити вловлювання, утилізацію, знешкодження шкідливих речовин і відходів або їх повну ліквідацію, виконання інших вимог щодо

охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Ця особливість розташування господарських об'єктів пов'язана з використанням специфічних властивостей навколишнього природного середовища, що можуть бути визначені як різновид природного ресурсу. Біоресурсний потенціал території – здатність навколишнього природного середовища до самоочищення, а відповідно і до сприйняття без негативних наслідків певної кількості відходів (викидів, скидів). Або спроможність витримати без ушкодження інші антропогенні навантаження, які зумовлюватимуться розвитком господарської діяльності в певному регіоні [8, с. 29].

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що стан техногенної безпеки в Україні потребує значного поліпшення. Необхідна більш чітка та принципова позиція щодо організації нагляду на об'єктах, удосконалення нормативно-правової бази.

Вирішення проблеми техногенних загроз в Україні передбачає здійснення наступних заходів: скорочення до оптимальних обсягів виробництва й споживання природних ресурсів, у першу чергу — залізної руди, газу, вугілля, лісу, прісної води, використання земель в обробітку тощо; формування ефективної інвестиційної політики, спрямованої на розробку, освоєння та використання природо- і ресурсозберігаючих, маловідходних та безвідходних технологій, виробництво екологічно чистих видів продукції, використанні відновлюваних енергоресурсів, безпечному видаленні чи використанні різних видів відходів; запровадження ефективного природоохоронного контролю за науковими дослідженнями; класифікації України на регіони згідно з рівнем технологічного та екологічного навантаження і створення відповідних карт технологічного та природоохоронного навантаження; розробка методів визначення рівнів екологічного ризику, спричиненого технологічними установками; розробки відповідних природоохоронних моніторингових моделей виробничих, енергогенеруючих, будівельних, транспортних та сільськогосподарських об'єктів; реформування системи охорони й відтворення природних ресурсів.

Література:

1. **Захматов В. Д.** Техногенна аварія у Львівській області / В. Д. Захматов // Безпека життєдіяльності. – 2007. - №8. - С. 13
2. **Качинський А. Б., Хміль Г. А.** Екологічна безпека України: аналіз, прогноз, оцінка та державна політика / А. Б. Качинський, Г. А. Хміль.— К.: НІСД, 1997.
3. **Крисаченко В. С., Хилько М. І.** Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. – К.: Знання України, 2001.
4. **Крисаченко В. С.** Екологічна культура: теорія і практика / В. С.

Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996

5. **Ліпкан В. А.** Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення / В. А. Ліпкан. – К.: Текст, 2003.

6. **Новікова О. Ф., Покотиленко Г. В.** До проблеми визначення пріоритетів та складових національної безпеки України / О. Ф. Новікова, Г. В. Покотиленко // Стратегічна панорама. – 2003. – №2. – С. 100.

7. **Солодкий В. Д., ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л. Л., САКАРА Ю. Д. та ін.** Основи екологічної безпеки / В. Д. Солодкий, Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, Ю. Д. САКАРА. – Харків: НТУ ХПІ, 2002.

8. **Стоєцький В. Ф.** Сучасний стан техногенної безпеки в Україні та напрями підвищення ефективності запобіжних заходів / В. Ф. Стоєцький // Безпека життєдіяльності. – 2007. – №11. – С. 29.

9. **Толстоухов А. В., Хилько М. І.** Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем / А. В. Толстоухов, М. І. Хилько. – К.: Знання України, 2001.

10. **Царенко О. М., Несветов О. О., Кадацький М. О.** Основи екології та економіка природокористування / О. М. Царенко, О. О. Несветов, М. О. Кадацький. – Суми: Університетська книга, 2001.